

Андрій ШАПОВАЛ,

завідувач відділу археографії Інституту архівознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
Київ, Україна

Andrii SHAPOVAL,

Head of the Department of Archaeography
Institute of Archival Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Doctor of History, Senior Research Associate,
Kyiv, Ukraine

e-mail: shai196@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>

Київські сюжети листів Володимира Любименка до Олександра Фоміна

У статті проаналізовано події лінії листів видатного ботаніка, фахівця в галузі фізіології рослин В. Любименка до директора Ботанічного саду Київського університету та Інституту ботаніки Всеукраїнської академії наук О. Фоміна, що стосуються організації досліджень з ботаніки в академічних закладах Києва. Листи розкривають зусилля В. Любименка зі створення та організації діяльності лабораторії фізіології рослин у Києві, прагнення вченого переїхати до міста на Дніпрі для налагодження досліджень у галузі фітофізіології. Епістолярні документи зберігаються в особовому архівному фонді академіка В. Любименка в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і вперше вводяться до наукового обігу.

Ключові слова: В. Любименко, О. Фомін, листи, ботаніка, Київ, Всеукраїнська академія наук.

Kyiv Plots of Volodymyr Lyubimenko's Letters to Oleksandr Fomin

The article analyses the plot lines of the letters of the outstanding botanist, specialist in the field of plant physiology Volodymyr Lyubimenko to the director of the Botanical Garden of Kyiv University and Institute of Botany of the All-Ukrainian Academy of Sciences Oleksandr Fomin. Epistolary documents make it possible to reveal the role and significance of Kyiv, as a scientific and educational centre, in the scientific, scientific-organizational and pedagogical activities of Volodymyr Lyubimenko. The letters reveal Volodymyr Lyubimenko's efforts to create and organise the activities of a plant physiology laboratory in Kyiv and the scientist's desire to move to the city on the Dnieper to establish research in the field of phytophysiology. Epistolary documents show that the establishment of a laboratory of plant physiology in Kyiv at the All-Ukrainian Academy of Sciences was Volodymyr Lyubimenko's dream. It is shown that the laboratory of plant physiology in Kyiv was created thanks to the energy and hard work of Volodymyr Lyubimenko, his scientific genius, organizational skills and pedagogical talent. Special attention is paid to a leading scientific botanical centre, in which the ideas of the outstanding scientist Volodymyr Lyubimenko were embodied and the traditions of his physiological school were developed for decades. The letters also reveal professional and friendly relations between Volodymyr Lyubimenko and Oleksandr Fomin. Epistolary documents are stored in the personal archival fund of the Academician V. Lyubimenko at the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine and are being introduced into scientific circulation for the first time.

Keywords: Volodymyr Lyubimenko, Oleksandr Fomin, letters, botany, Kyiv, All-Ukrainian Academy of Sciences.

Доля, професійна діяльність та наукова творчість багатьох вчених, у тому числі й світового рівня, пов'язана з Києвом як великим академічним та освітнім центром. Важливу роль Київ відіграв і в житті, науковій, науково-організаційній та педагогічній діяльності видатного ботаніка, академіка Володимира Миколайовича Любименка (1873–1937), набуток якого з дослідження пи-

тань фізіології рослин, зокрема проблем утворення хлорофілу та інших рослинних пігментів, фотосинтезу й впливу світла на фізіологічні процеси у рослин, фотоперіодизму, повітряного живлення рослинного організму, здобув всесвітнє визнання. Серед інших чинників, що привабили вченого-ботаніка й зумовили його прагнення до організації та проведення досліджень у галузі фітофізіології в Києві, стали природні умови міста

та його околиць. Але головню, в 1918 р. у Києві свою діяльність розгорнула Українська академія наук (з 1921 р. — Всеукраїнська академія наук, далі — ВУАН), у місті працювали потужні ботанічні наукові установи на чолі з відомими вченими, в Київському університеті ж і самій ВУАН готували кваліфіковані кадри для наукової роботи.

З ім'ям В. Любименка пов'язано становлення фітофізіології в Україні. Вчений був представником екологічного напрямку у вітчизняній фізіології рослин, започаткував спеціальну фізіологію сільськогосподарських рослин, створив наукову школу фізіологів.

Постать В. Любименка, життєвий та творчий шлях вченого знайшли належне відображення у працях дослідників й істориків науки. Останнім часом світ побачили ювілейні (Примак О. Ю., 2013), енциклопедичні (Золотарьова О. К., Олійник Т. Л., 2017) та довідкові (Шаповал А. І., 2017) розвідки про В. Любименка.

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІА НБУВ) зберігається особовий архівний фонд академіка № 294, у якому, крім наукових праць і фотодокументів В. Любименка, містяться дослідження про ботаніка-фізіолога М. Любинського, Н. Вакуленка, Ф. Мацкова та його біографія, написана дружиною вченого, доктором історичних наук Інною Іванівною Любименко (Шаповал А. І., 2017. С. 335).

В ІА НБУВ також містяться листи В. Любименка до не менш видатного українського ботаніка, академіка ВУАН Олександра Васильовича Фоміна (1867–1935), який був професором Київського університету (1914–1930), керував Ботанічним садом університету (1914–1935) й очолював Ботанічний кабінет і Гербарій ВУАН (1921–1931) та Інститут ботаніки ВУАН (1931–1935)³⁶⁵. Комплекс епістолярних документів складається з 21 листа за 1918–1935 рр., вивчення яких дає змогу повніше дослідити питання про роль і значення Києва в науковій біографії В. Любименка.

Мета статті з'ясувати на основі аналізу епістолярних документів, яку роль відіграв Київ як науковий і освітній центр у житті та професійній діяльності В. Любименка, висвітлити малодосліджені сторінки діяльності вченого в київських академічних закладах.

Хронологічно перший лист В. Любименка до О. Фоміна був надісланий із Петрограда (з 1924 р. — м. Ленінград, нині — м. Санкт-Петербург) до Києва 6 січня 1918 р. На той час В. Любименко вже отримав науковий ступінь доктора

ботаніки (1917), обіймав посаду старшого консерватора музею Ботанічного саду в Петрограді (з 1914), мав досвід роботи в Петроградському університеті, де в 1915 р. прочитав спеціальний курс «Фізіологічна і біохімічна роль світла в житті рослин», а з 1916 р. працював професором ботаніки одночасно на Вищих курсах П. Ф. Лесгафта і Вищих географічних курсах.

Звернутися В. Любименка до О. Фоміна спонукали радикальні переми, що відбулися в науці та освіті з приходом до влади більшовиків у Петрограді. Оскільки новими представниками влади вчені були оголошені «поплічниками буржуазії», то, як зазначив у листі В. Любименко, «атмосфера для наукової роботи стала неможливою»³⁶⁶. Він же намагався відсторонитися від «політичного сум'яття», прагнучи займатися улюбленою наукою. Тому й звернувся до О. Фоміна, який у Київському університеті обіймав посаду професора і завідував Ботанічним садом, з проханням з'ясувати, чи можна в Києві отримати професорську посаду, зокрема на кафедрі фізіології та анатомії рослин Київського університету³⁶⁷. Тоді вакансії професора для вченого-фізіолога в Києві не знайшлося і В. Любименко, який в голодні роки громадянської війни став проводити велику наукову роботу з пошуку нешкідливих замінників хліба і дикорослих їстівних рослин та на громадських засадах читати лекції з біології для населення, у 1918 р. отримав посаду професора в Петроградському університеті.

Про те, що В. Любименко високо оцінював досягнення ботаніків, які працювали в Київському університеті, та рівень організації ними наукових досліджень, свідчить його лист до О. Фоміна від 19 вересня 1920 р. Цей лист О. Фоміну привезла Тамара Форш, уродженка Києва, яка навчалася у В. Любименка в Петроградському університеті та одночасно під його керівництвом працювала препаратором в місцевому Ботанічному саду, де вчений очолив лабораторію фізіології рослин. Т. Форш було відряджено до Київського університету для ознайомлення з технікою цитологічних досліджень, запровадженою професором і завідувачем кафедри систематики та морфології рослин С. Навашиним. У листі В. Любименко просив О. Фоміна посприяти Т. Форш зробити опис обладнання лабораторії С. Навашина та отримати зразки препаратів, які використовувалися для визначення правильності тону у фарбуванні. «Для нашої лабораторії було б дуже бажано мати кілька оригінальних препаратів Навашина як зразків», — наголосив у своєму листі В. Любименко³⁶⁸.

³⁶⁵ Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — ІА НБУВ). Ф. 10. Оп. 1. Спр. 102. 25 арк.

³⁶⁶ ІА НБУВ. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 1.

³⁶⁷ Там само. Арк. 1 зв.

³⁶⁸ Там само. Арк. 2–2 зв.

Наступні п'ять сюжетно об'єднаних епістол надіслано В. Любименком до Києва з 11 грудня 1929 р. до 1 жовтня 1930 р. вже в статусі академіка ВУАН (1929). До складу дійсних членів кандидатуру В. Любименка висунула низка наукових установ Харкова, зокрема колектив Українського інституту прикладної ботаніки (далі — УІПБ), що був створений в 1928 р. з ініціативи вченого та діяв під його керівництвом³⁶⁹. Обрання В. Любименка академіком ВУАН відбулося 29 червня 1929 р. на розширеному засіданні ради ВУАН у Києві. Перебуваючи у місті на Дніпрі, В. Любименко познайомився з О. Фомінін очно. Напевне, спілкуючись, вчені обговорили можливість спільної роботи в Києві, а гостю була організована екскурсія з оглядом пам'яток міста. В листі О. Фоміну від 11 грудня 1929 р., надісланому з Харкова, В. Любименко з вдячністю зазначив: «Від щирого серця приношу Вам мою сердечну подяку за привітний прийом і твердо сподіваюся, що у нас встановляться найдружніші стосунки. Київ мене зачарував і ймовірно я переберуся до Вас, як тільки створяться умови для моєї наукової роботи»³⁷⁰.

При нагоді додамо, що В. Любименко, будучи в Києві, познайомився і з членами родини О. Фоміна, зокрема його дружиною Ольгою Густавівною Радде-Фоміною. Згодом вчений писав, що вона була «вірним супутником в житті і вірним другом» О. Фоміна, але «зуміла не лише оточити його ласкою та турботою у тісному колі сімейного вогнища, а й стати незмінною помічницею у науковій та громадській діяльності» (Капустян В. В., Сенчило О. О. та ін., 2017. С. 24). Починаючи з листа від 11 грудня 1929 р., В. Любименко незмінно передавав вітання О. Радде-Фоміній. Більше того, дружні стосунки склалися й між дружинами науковців. Про це свідчать листи І. Любименко до О. Радде-Фоміної, що доповнювали листи В. Любименка київському колезі, надіслані 21 червня 1931 р. із Сочі та наприкінці грудня того ж року із Ленінграда. А також вітання подружжю Фоміних, які регулярно у листах передавав В. Любименко від своєї дружини.

В окреслених документах із п'яти листів за 1929–1930 рр. йдеться, головним чином, про прагнення В. Любименка створити в Харкові філію Інституту ботаніки ВУАН (далі — ІБ), який в цей час у Києві організував О. Фомін (протягом 1927–1931 рр. установа мала назву Науково-дослідний інститут ботаніки). Ідея про створення філії київського інституту виникла у В. Любименка після рішення Українського го-

ловного управління науковими установами при Народному комісаріаті освіти УСРР (далі — Укрнаука) приєднати до УІПБ кафедри дослідницької ботаніки, яку в Харківському університеті (тоді — Харківський інститут народної освіти) очолював професор В. Залеський, Ботанічного саду Харківського університету та гербарію М. Турчанінова³⁷¹. Оскільки перед УІПБ владними структурами ставилися для вирішення завдання передусім прикладного характеру, а вищевказані ботанічні інституції більше розв'язували теоретичні питання, то В. Любименко запропонував приєднати їх до створюваного ІБ як філії у Харкові, що мала б певну автономію в питаннях бюджету та «найближчого адміністрування», але загалом підпорядковувалася Києву. На думку вченого, це був єдиний вихід для порятунку теоретичної ботаніки в Харкові³⁷².

Однак ідея В. Любименка суперечила планам Укрнауки, під тиском якої він як директор УІПБ змушений був піти на співпрацю з кафедрою дослідницької ботаніки В. Залеського і ботаніками, що працювали у Ботанічному саду Харкова та гербарію М. Турчанінова. Розуміючи, що для УІПБ колекції цих установ мають «віддалений інтерес», В. Любименко надіслав до Укрнауки доповідну записку, в якій запропонував створити в Харкові науковий центр для розвитку теоретичної ботаніки, до складу якого мали б увійти зазначені установи. У випадку, коли б Укрнаука продовжувала здійснювати кроки, спрямовані на ліквідацію теоретичної ботаніки у Харкові, В. Любименко наполягав на тому, щоб наукові цінності ліквідованих ботанічних інституцій було передано ВУАН у Києві³⁷³.

Разом з тим В. Любименко прагнув створити лабораторію фізіології рослин, яка б діяла у Києві під егідою ВУАН. У листі О. Фоміну від 24 січня 1930 р. вчений повідомляв, що подав до ВУАН заяву про створення зазначеної лабораторії восени 1929 р. Оскільки відповіді на свою заяву В. Любименко на час написання листа не отримав, то просив О. Фоміна з'ясувати, чи розглядалася його заява керівництвом ВУАН³⁷⁴.

Із контексту листа В. Любименка від 1 жовтня 1930 р. стає зрозумілим, що О. Фомін запропонував колезі організувати лабораторію фізіології рослин в рамках діяльності ІБ, що мав розпочати свою діяльність у Києві в наступному 1931 р. Висловивши О. Фоміну «сердечну подяку» за «істинно товариське» та «дбайливе» ставлення до себе, В. Любименко відповів згодою. Зокрема, у листі

³⁶⁹ Архів Президії НАН України. Особова справа В. М. Любименка. Арк. 9.

³⁷⁰ ІА НБУВ. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 4.

³⁷¹ Там само. Арк. 3.

³⁷² Там само. Арк. 3 зв.

³⁷³ Там само. Арк. 18–18 зв.

³⁷⁴ Там само. Арк. 6–6 зв.

він наголосив: «Я твердо вирішив перебраться до Києва і якщо Ви знаходите, що входження моє до Вашого Інституту допоможе цій справі, то дуже охоче приймаю Вашу пропозицію... По суті мені дуже хотілося б здійснити свою мрію, саме влаштувати зразкову лабораторію з фотосинтезу і взагалі з засвоєння рослиною сонячної радіації. Мені хочеться влаштувати таку лабораторію саме в Києві, де кліматичні умови для роботи в цій галузі набагато кращі, ніж у Ленінграді. Чи сподіваєтесь Ви на те, що таку лабораторію можна буде влаштувати у Вашому Інституті? Якщо так, то я обома руками підписуюсь під Вашою пропозицією»³⁷⁵.

Оскільки для організації лабораторії фізіології рослин необхідне підходяще приміщення та спеціальне обладнання, для придбання яких потрібен був час і кошти, О. Фомін запропонував В. Любименку очолити в ІБ відділ хімічної фізіології рослин. Пропозиція викликала у вченого-фізіолога певні сумніви, про що він і написав О. Фоміну у своєму листі: «А якщо Ви запишете мене завідувачем і не дасте приміщення та обладнання, то чи не викличе це несприятливих толків і чи не вплине негативно на академічні плани будівництва? Словом, чи не вийде так, що, погнавшись за двома зайцями, я не зловлю жодного?»³⁷⁶ Але бажання розгорнути теоретичні дослідження з фізіології рослин у Києві та всебічна підтримка з боку О. Фоміна зумовили позитивну відповідь В. Любименка. В листі, зокрема, він зазначив: «Це не означає, що я відмовляюся від Вашої пропозиції, навпаки, вирішивши перебраться до Києва, я радий будь-якій можливості зробити це по можливості в не дуже віддаленому майбутньому. Але хочу отримати хорошу базу для експериментальної роботи. У мене є багато планів та ідей для постановки теоретичних досліджень, але тут (в Ленінграді. — А. Ш.) я позбавлений можливості привести їх у виконання почасти через кліматичні умови. Тому я цілком покладаюся на Ваш розсуд і рішення: мою згоду Ви маєте і розпорядитесь так, щоб теоретична робота від цього виграла»³⁷⁷. Відтоді розпочалася кипуча діяльність В. Любименка з організації лабораторії фізіології рослин у Києві (Кузьменко А. А., 1938. С. 112).

Одна з тем листування В. Любименка 1929–1930 рр. стосується підготовки вченим як академіком ВУАН за запрошенням іноземних колег закордонного відрядження до Італії та Франції. В листі від 11 грудня 1929 р. він написав про своє бажання попрацювати в Неаполі та Баньюль-сюр-

Мері, адже там, як зазначив ботанік, була можливість скористатися «добрими суднами» і дістати матеріал для дослідів з великої глибини. У листі В. Любименко зазначив, що ця робота захопила його і попросив у О. Фоміна підтримки в організації наукового відрядження³⁷⁸.

Із листа від 1 жовтня 1930 р. дізнаємося, що В. Любименку закордонне відрядження було затверджено строком на три місяця. Проте з оформленням документів для виїзду за кордон виникла курйозна ситуація. Вчений мешкав у Ленінграді, але за кордон мав виїхати як академік ВУАН, а тому й не знав, де йому потрібно було оформлювати закордонний паспорт: чи за місцем прописки, чи у Києві. У цьому випадку знов-таки не обійшлося без допомоги О. Фоміна³⁷⁹.

Наступний із наявних листів був надісланий В. Любименком 21 червня 1931 р. із Сочі, де він, маючи хворе серце, відпочивав разом з дружиною. За порадою сочинських лікарів подружжя зупинилося у Мацесті. В епістолярії вміщено декілька строк до О. Радде-Фоміної від І. Любименко, в якому, ділячись своїми враженнями від відпочинку, остання повідомляла подругу, що у Мацесті вони з чоловіком гуляють чудовими парками, пишуть твори на терасі й насолоджуються своєю відпусткою³⁸⁰. Але, звичайно ж, у думках вчений линув і до міста на Дніпрі, бо запитував у листі О. Фоміна, як справи у ВУАН, та інформував, що повертатись з відпочинку буде через Київ³⁸¹.

Варто зазначити, що академік ВУАН В. Любименко працював у кількох наукових установах Києва, зокрема, завідував відділом хімічної фізіології рослин ІБ, керував відділом загальної фізіології рослин при Всесоюзному науково-дослідному інституті махорочної промисловості та був науковим консультантом у Науково-дослідному інституті садівництва. Для виконання своїх професійних обов'язків він кілька разів на рік, зазвичай щоквартально, на два-три тижні приїздив до Києва. За спогадами наукового співробітника відділу хімічної фізіології рослин ІБ М. Любинського, ці приїзди вченого ставали подією не тільки для співробітників відділів, якими керував В. Любименко, а й для колективів інститутів у цілому. Адже академік жваво цікавився роботою не тільки ботаніків-фізіологів, а й цитологів, генетиків, морфологів, але при цьому й сам був щедрим зі своїми колегами на ідеї, консультації та поради, беручи дієву участь в науковому житті установ³⁸².

³⁷⁵ Там само. Арк. 7–7 зв.

³⁷⁶ Там само. Арк. 7 зв.

³⁷⁷ Там само. Арк. 7 зв. — 8.

³⁷⁸ Там само. Арк. 3 зв. — 4.

³⁷⁹ Там само. Арк. 8–8 зв.

³⁸⁰ Там само. Арк. 9 зв.

³⁸¹ Там само. Арк. 9 зв.

³⁸² Там само. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1 зв.

У Києві В. Любименко провадив й активну науково-громадську діяльність, регулярно виступав на наукових засіданнях, конференціях, з'їздах. Науковій громадськості міста запам'ятався виступ В. Любименка в грудні 1932 р. у Будинку вчених Києва перед науковцями, аспірантами, агрономами та інженерами легкої промисловості з доповіддю «Сучасні проблеми фотосинтезу і урожай». Лекція В. Любименка та його вичерпні відповіді на численні запитання аудиторії дали змогу всім присутнім відчутти себе науковцями та надихали слухачів на розв'язання теоретичних і практичних питань з проблеми вивчення фотосинтезу в рослин³⁸³.

Але повернемося до епістолярних документів, хронологічно та тематично об'єднавши листи, які В. Любименко надіслав до Києва в грудні 1931 р. У листі від 6 грудня вчений інформував О. Фоміна про те, що надіслав звіт про роботу відділу хімічної фізіології рослин ІБ,³⁸⁴ — це був перший річний звіт, складений В. Любименком на посаді завідувача відділу академічної установи у місті на Дніпрі. І надалі вчений акуратно надсилав до Києва звіти про роботу відділу³⁸⁵. На початку 1930-х років співробітники відділу хімічної фізіології рослин працювали під керівництвом В. Любименка над всебічним дослідженням повітряного живлення рослин, вивчали фізико-хімічну структуру апарату фотосинтезу, вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на процес засвоєння вуглекислоти та утилізації сонячної енергії рослинами. Результатом цієї роботи стала монографія В. Любименка «Фотосинтез і хемосинтез», що вийшла друком українською мовою у Києві в 1933 р. (Капустян В. В., Сенчило О. О. та ін., 2017. С. 204).

Проводячи фізіологічні та біохімічні дослідження, В. Любименко значну увагу приділяв і розробці питань, що мали прикладне значення, наприклад стосувалися проблем підвищення врожайності. У листі від 6 грудня 1931 р. він повідомляв О. Фоміна, що працює над складанням переліку бур'янів у рамках підготовки довідкової праці. В. Любименко згадав і про те, що мав бесіду з директором Ботанічного інституту АН СРСР, академіком Б. Келлером щодо плану О. Фоміна з вивчення рослинності України. Очільник Ботанічного інституту АН СРСР зацікавився українським науковим проектом і обіцяв надіслати листа до Києва³⁸⁶.

Наприкінці грудня 1931 р. В. Любименко повідомив О. Фоміна, що йому запропонували обій-

няти посаду завідувача відділу експериментальної ботаніки у Ботанічному інституті АН СРСР, обіцяючи оплачувати його працю за підвищеним окладом. Це, як зазначив вчений, давало змогу, скоротити всі роботи за сумісництвом і зосередитися на дослідженнях, що проводилися під егідою ВУАН. «Я зміг би тоді приїжджати до Києва на тривалий час і вести роботу в лабораторії, щоб зрештою все ж таки перебратися остаточно в Україну», — наголосив у листі В. Любименко³⁸⁷. А працюючи завідувачем відділу хімічної фізіології рослин ІБ, вчений мав усі можливості для організації дослідницької лабораторії. «Це окрилює мої надії влаштувати у Києві при Академії пристойну лабораторію та налагодити в ній наукову роботу, чого я дуже й дуже бажаю», — зізнався він О. Фоміну³⁸⁸.

У листі В. Любименко інформував і про те, що у Всесоюзній академії заплановано реформу ботанічних видань, будуть видавати серію журналів, зокрема журнал з експериментальної ботаніки, у якому йому запропонували посаду редактора³⁸⁹.

Слід зауважити, що пропозиції очолити поважні академічні інституції та провідні ботанічні видання свідчили про те, що видатні наукові досягнення В. Любименка отримали визнання серед вітчизняних вчених. Його здобутки високо оцінювалися й світовою науковою спільнотою, адже вченого було обрано членом Американського товариства фітофізіологів (1926), Американської генетичної асоціації (1928), а згодом і Ліннейвського товариства у Ліоні (1935).

Епістола, що надійшла до Києва наприкінці грудня 1931 р., була одним із документів, який містив додаток у вигляді листа І. Любименко до О. Радде-Фоміної. В ньому І. Любименко, крім іншого, висловила стурбованість тим, що її чоловіка стали висувати на керівні та відповідальні посади. А це в період, коли в країні набирали оберти репресії, в тому числі й проти вчених, було небезпечним. «В останні часи це якось тривожно і я, — зазначила І. Любименко, — віддала б перевагу його (В. Любименко. — А. III.) колишньому більш скромному становищу»³⁹⁰. На щастя, маховик репресій оминув видатного вченого.

Як дійсний член ВУАН В. Любименко у 1930-ті роки регулярно приїжджав до Києва та брав активну участь у наукових сесіях ВУАН, виступав на численних форумах і організовував роботу академічних ботанічних установ, що діяли під його керівництвом. Так, із листа В. Лю-

³⁸³ ІА НБУВ. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 7–8.

³⁸⁴ Там само. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 21.

³⁸⁵ Там само. Арк. 14.

³⁸⁶ Там само. Арк. 21.

³⁸⁷ Там само. Арк. 19–19 зв.

³⁸⁸ Там само. Арк. 19.

³⁸⁹ Там само. Арк. 19 зв.

³⁹⁰ Там само. Арк. 20–20 зв.

биенка від 20 лютого 1934 р. відомо, що вчений мав намір виступити на весняній сесії ВУАН з доповіддю про патологічну фізіологію, підґрунтям для якої стали результати досліджень, проведених у Києві в Інституті мікробіології та епідеміології ВУАН, що був заснований академіком Д. Заболотним³⁹¹. Наукову доповідь для виступу на сесії ВУАН В. Любименко підготував і на наступний рік³⁹².

Як зазначалося вище, В. Любименко мріяв створити в Києві під егідою ВУАН дослідницьку лабораторію фізіології рослин, що мала б передову на той час обладнання і в якій би працював колектив кваліфікованих наукових співробітників. Це дало б змогу проводити широкі та ґрунтовні фітофізіологічні дослідження. Більша частина наявних епістолярних документів, а саме 11 із 21 листа, що були написані від 23 січня 1934 р. до 26 серпня 1935 р., розкривають енергійні та наполегливі зусилля В. Любименка з організації лабораторії в Києві.

Наукова та науково-організаційна діяльність В. Любименка в Києві знаходила підтримку не тільки у О. Фоміна, який очолював провідну академічну ботанічну установу в Україні, а й у керівництва ВУАН, зокрема президента ВУАН О. Богомольця. У листі від 23 січня 1934 р. та й в інших епістолах В. Любименко зазначав, що О. Богомольць просив ученого в разі потреби безпосередньо звертатися до нього³⁹³. Однак В. Любименко вважав за краще керуватися етикою професійних стосунків і розв'язувати проблеми за участі О. Фоміна. У листі від 29 березня 1934 р. він писав директору ІБ: «О. О. Богомольць просив мене не соромитися і прямо звертатися до нього за сприянням у моїх потребах. Але мені не хотілося б цього робити без Вашої згоди та участі»³⁹⁴.

У листах, датованих початком 1934 р., В. Любименко повідомляв О. Фоміна про те, що він «твердо вирішив перенести свою базу наукової роботи до Києва»³⁹⁵. Це він написав у листі від 23 січня. А в епістолі від 29 березня вчений знов наголосив, що твердо вирішив розгорнути роботу в Києві, поступово скорочуючи дослідження в Ленінграді³⁹⁶.

Однак організація лабораторії в Києві потребувала вирішення кількох складних питань: виділення в межах міста або його околиць земельних ділянок для будівництва капітальної лаборатор-

ної будівлі (для початку хоча б виділення окремої кімнати під лабораторію в приміщенні ІБ) та вегетаційного будиночка з розташованими поряд дослідними ґрядками для проведення досліджень в літній період; оснащення лабораторних приміщень необхідним обладнанням; формування колективу наукових співробітників лабораторії фаховими вченими-фізіологами. Для розв'язання цих непростих завдань необхідні були відповідні постанови Президії ВУАН і немалі кошти.

У листі від 23 січня 1934 р. В. Любименко звернув увагу О. Фоміна на складнощі з організацією лабораторії фізіології рослин, зокрема, наголосив: «Справу із відведенням приміщення під фітологію на вул. Чудновського (де розташовувався ІБ, нині вул. Терещенківська. — А. Ш.) знову розчинилася, а тим часом я так розраховував вже цього літа розгорнути роботу з новими співробітниками, прямо можна сказати не щастить мені з Києвом!»³⁹⁷ 29 березня вчений написав про затримку з виділенням коштів на будівництво вегетаційного будиночка, що ставило під загрозу виконання плану досліджень у 1934 р. «Для нас фізіологів, — зазначав академік, — важливо не пропустити літній сезон для роботи та вчасно мати обладнання»³⁹⁸. 1 червня інформував, що, користуючись перевиборами Президії ВУАН, хотів подати ще одну службову записку про тимчасову лабораторію та забезпечення його кімнатою на час приїздів до Києва, оскільки розраховував проводити в місті кожного кварталу до місяця³⁹⁹. В. Любименко неодноразово просив О. Фоміна допомогти йому отримати приміщення для лабораторії, посприяти у виділенні коштів на будівництво вегетаційного будиночка, звернутися з клопотанням до Президії ВУАН щодо затвердження відібраних кандидатів на наукові посади до лабораторії⁴⁰⁰. Але справу зі створення в Києві лабораторії фізіології рослин у 1934 р. йому радикально зрушити не вдалося.

Щоб прискорити будівництво приміщень для лабораторії фізіології рослин у Києві та створення під неї матеріальної бази, В. Любименко вирішив у 1935 р. взяти для розробки тему з прогнозування врожаю, що була запропонована Держпланом і для реалізації якої виділялися значні кошти. Свою ідею він виклав О. Фоміну в листі від 7 січня 1935 р.: «Я дізнався, що Держплан має намір відпустити гроші на розробку теми про прогноз

³⁹¹ Там само. Арк. 23, 24.

³⁹² Там само. Арк. 12 зв., 14 зв.

³⁹³ Там само. Арк. 22 зв., 25 зв.

³⁹⁴ Там само. Арк. 25 зв.

³⁹⁵ Там само. Арк. 22 зв.

³⁹⁶ Там само. Арк. 25 зв.

³⁹⁷ Там само. Арк. 22–22 зв.

³⁹⁸ Там само. Арк. 25 зв.

³⁹⁹ Там само. Арк. 10.

⁴⁰⁰ Там само. Арк. 22 зв., 25 зв.

урожаю, і тепер питання впирається в можливо швидке будівництво вегетаційного будиночка. Місце біля Інституту Заболотного (Інституту мікробіології та епідеміології ВУАН. — А. Ш.) містом вже відібрано, залишається академічний двір на вул. Чудновського, але для відведення місця потрібні якісь кроки з боку БІН'у (тут, імовірно, йдеться про ІБ. — А. Ш.). Тому я надіслав на Ваше ім'я офіційну заяву, яку Вам передасть А. А. Кузьменко (науковий співробітник відділу хімічної фізіології рослин, який заміщав В. Любименка. — А. Ш.). Так як спорудження вегетаційного будиночка справа дорога, то я хотів скористатися темою Держплану, щоб його збудувати у формі переносного, тобто щоб згодом перенести на Голосіївську ділянку, коли там буде збудовано лабораторну будівлю. Грядкові культури можна буде зробити на Голосіївській ділянці або на території Сільськогосподарського інституту, а досліди у вегетаційних судинах, що потребують будиночка, можна поставити на вул. Чудновського за умови, що там буде відведено одну кімнату для літніх робіт»⁴⁰¹.

Слід зазначити, що тема з прогнозування врожаю цікавила В. Любименка і з теоретичного боку, адже він сподівався розкрити наукову закономірність, придатну для використання на практиці. «Питанням про динаміку накопичення рослинної маси у зв'язку з фотосинтезом я давно займаюся, — написав В. Любименко київському колезі, — і раніше мріяв про постановку таких дослідів, які [були б] цікаві для прогнозу врожаю»⁴⁰².

Загалом же тактика В. Любименка спрацювала, і в 1935 р. розпочалося будівництво вегетаційного будиночка для лабораторії фізіології рослин у Києві. А вчений у своїх листах вже просив О. Фоміна наглядати, аби приміщення для фітофізіологічних досліджень будувалося якісно⁴⁰³.

Значних зусиль В. Любименко доклав для добору наукових кадрів і формування колективу лабораторії фізіології рослин у місті на Дніпрі. Із Харкова до Києва за своїм навчителем переїхав А. Кузьменко, який познайомився з В. Любименком ще навчаючись в Харківському університеті. Згодом А. Кузьменко згадував, що перша їхня зустріч залишила незабутній слід у його пам'яті про В. Любименка, який уважно й тепло зустрів незнайомого студента у своїй лабораторії та зачарував привітністю і готовністю розкрити «чудові таємниці досліджень над зеленою рослиною»

(Кузьменко А. А., 1938. С. 119). Ця незабутня перша зустріч й визначила подальший науковий шлях А. Кузьменка, який став аспірантом В. Любименка та працював разом з ним спочатку в Харкові, а потім в Києві. Саме А. Кузьменко після смерті В. Любименка очолив відділ хімічної фізіології рослин в ІБ, він же опублікував низку спогадів і статей про свого навчителя (Кузьменко А. А., 1938. С. 5–11; Кузьменко А. А., 1938. С. 65–67; Кузьменко А. А., 1938. С. 107–120). У своїх працях А. Кузьменко характеризував В. Любименка не тільки як вченого і педагога, а й згадував про нього як непересічну людину. Серед іншого описано епізод, коли В. Любименко вперше проїхав на вітчизняному автомобілі. Ця поїздка, що викликала у вченого хвилю позитивних емоцій, відбулася в Києві (Кузьменко А. А., 1938. С. 120).

Дбайливо та відповідально ставився В. Любименко й до інших молодих учених, яких запрошував працювати до академічних ботанічних інституцій Києва, зокрема відділу та лабораторії фізіології рослин ІБ. Наполегливо обстоював їхні кандидатури перед керівництвом ІБ та клопотався щодо них до Президії ВУАН. Так, маючи бажання ввести в штат свого відділу Є. Буслову, він у листі від 29 березня 1934 р. писав О. Фоміну: «Я боюся втратити надзвичайно цінну для мене співробітницю Буслову, яку свого часу перевів до Києва спеціально для того, щоб влаштувати її в академії. Невже нічого не можна зробити, щоб отримати цього в усіх відношеннях чудового працівника?»⁴⁰⁴ Того ж року вченій-фізіологу Є. Бусловій було надано в ІБ посаду старшого наукового співробітника. В. Любименко намагався ввести до штату ІБ молодих фізіологів рослин М. Школьніка⁴⁰⁵ та І. Коломійця⁴⁰⁶, проте це йому не вдалося. Зате в 1935 р. за рекомендацією вченого співробітниками ІБ стали талановиті науковці М. Любинський⁴⁰⁷ та В. Тихвінська⁴⁰⁸. Варто додати, що, влаштовуючи молодих вчених до ІБ, В. Любименко турбувався й про те, щоб їм у Києві було надано житло⁴⁰⁹.

Підсумовуючи сюжет про діяльність В. Любименка із організації в Києві лабораторії фізіології рослин, який знайшов широке відображення в епістолярних документах академіка, зазначимо, що вченому вдалося здійснити свою мрію та створити в місті на Дніпрі лабораторію з необхідним обладнанням і допоміжними установами при ній, де проводилися капітальні фітофізіологічні

⁴⁰¹ ІА НБУВ. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 12–12 зв.

⁴⁰² Там само. Арк. 12 зв.

⁴⁰³ Там само. Арк. 17.

⁴⁰⁴ Там само. Арк. 25.

⁴⁰⁵ Там само. Арк. 10–10 зв.

⁴⁰⁶ Там само. Арк. 10 зв.

⁴⁰⁷ Там само. Арк. 15.

⁴⁰⁸ Там само. Арк. 13.

⁴⁰⁹ Там само. Арк. 17.

дослідження. У заснованих В. Любименком академічних ботанічних установах Києва та інших містах України працювало більше двадцяти учнів вченого, ботаніків-фізіологів рослин, які протягом десятиліть успішно розвивали традиції його наукової школи.

Листи від В. Любименка до Києва надходили майже до смерті О. Фоміна, який помер в жовтні 1935 р. В останні роки свого життя О. Фомін хворів. У листах В. Любименко турбувався про київського колегу та друга, бажав йому «доброго здоров'я, душевної бадьорості та сили»⁴¹⁰. Хронологічно останній лист датований 26 серпня 1935 р., в якому Любименки запрошували до себе в гості київське подружжя⁴¹¹, проте зустрітися їм вже не судилося.

Активна наукова, науково-організаційна та педагогічна діяльність В. Любименка продовжувалася в Києві й після смерті О. Фоміна. Остання друкована праця академіка побачила світ у Києві й була присвячена саме О. Фоміну⁴¹².

Востаннє В. Любименко відвідав Київ наприкінці серпня 1937 р. з метою огляду фітофізіологічних досліджень, що проводилися за його завданнями, і надання консультацій з питань застосування в місті нового ботанічного саду⁴¹³. Вче-

ний назавжди покинув Київ 31 серпня 1937 р., колегам у той день він запам'ятався бадьорим, енергійним, сповненим широкими планів розвитку досліджень в київській лабораторії фізіології рослин на 1938 р. (Кузьменко А. А., 1938. С. 120). Але через два тижні його не стало.

Вчений залишив значну наукову спадщину, зберігся архів В. Любименка, у тому числі й епістолярні документи. Цікавими для дослідників є листи академіка до О. Фоміна, який очолював у Києві провідні наукові ботанічні установи. Крім іншого, епістолярні документи дають змогу розкрити роль і значення Києва як наукового та освітнього центра в науковій, науково-організаційній та педагогічній діяльності В. Любименка. Вчений мріяв переїхати до Києва з метою створити передову на той час дослідницьку лабораторію для проведення широких і ґрунтовних фітофізіологічних досліджень. Завдяки енергійності та наполегливості В. Любименка, його науковому генію, організаторським здібностям і педагогічному таланту мрія здійснилася. А Київ отримав провідний науковий ботанічний центр, у якому протягом десятиліть втілювалися ідеї видатного вченого та розвивалися традиції його фізіологічної школи.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Академік О. В. Фомін — фундатор ботанічної науки в Україні (присвячується 150-річчю з дня народження) / Капустян В. В., Сенчило О. О., Коломійчук В. П., Головченко А. М., Палагеча Р. М., Капустян А. В. Київ: Талком, 2017. 382 с.
- Золотарьова О. К., Олійник Т. Л. Любименко Володимир Миколайович. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2017. Т. 18: Лт — Малицький. С. 296–297.
- Кузьменко А. А. Про наукову діяльність академіка В. М. Любименка. *Журнал Інституту ботаніки АН УРСР* 1938. № 26–27. С. 5–11.
- Кузьменко А. А. Академік В. М. Любименко (1873–1937). *Вісті АН УРСР* 1938. № 1. С. 65–67.
- Кузьменко А. А. Памяти Владимира Николаевича Любименка (1873–1937). *Природа*. 1938. № 1. С. 107–120.
- Примак О. Ю. Володимир Миколайович Любименко — знаний вітчизняний ботанік, вчений-фізіолог (до 140-річчя з дня народження). *Історія науки і біографістики*. 2013. Вип. 1. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2013-1/13_primak.pdf.
- Шаповал А. І. Любименко Володимир Миколайович. *Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: путівник*. Київ, 2017. С. 334–335.

⁴¹⁰ Там само. Арк. 12.

⁴¹¹ Там само. Арк. 17.

⁴¹² Там само. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 7.

⁴¹³ Там само. Спр. 11. Арк. 23.

REFERENCES

- Kapustian, V. V., Senchylo, O. O., Kolomiichuk, V. P., Holovchenko, A. M., Palahecha, R. M., & Kapustian, A. V. (2017). *Akademik O. V. Fomin — fundator botanichnoi nauky v Ukraini (prysviachuetsia 150-richchiu z dnia narodzhennia)*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].
- Kuzmenko, A. A. (1938). Pro naukovu diialnist akademika V. M. Liubymenka [About Academician V. M. Lyubimenko's scientific activity]. *Zhurnal Instytutu botaniky AN URSS*, 26–27, 5–11 [in Ukrainian].
- Kuzmenko, A. A. (1938). Akademik V. M. Liubymenko (1873–1937) [Academician V. M. Lyubimenko (1873–1937)]. *Visti AN URSS*, 1, 65–67 [in Ukrainian].
- Kuzmenko, A. A. (1938). Pamiati Vladimira Nikolaevicha Lyubimenka (1873–1937) [In Memory of Vladimir Nikolaevich Lyubimenko (1873–1937)]. *Priroda*, 1, 107–120 [in Russian].
- Prymak, O. Yu. (2013). Volodymyr Mykolaiovych Liubymenko — znanyi vitchyzniani botanik, vchenyi-fiziolog (do 140-richchia z dnia narodzhennia [Volodymyr Mykolaiovych Lyubimenko — a well-known domestic botanist, scientist-physiologist (to the 140th anniversary of his birth)]. *Istoriia nauky i biohrafistyky*, 1 [in Ukrainian].
- http://inb.dnsgb.com.ua/2013-1/13_primak.pdf
- Shapoval, A. I. (2017). Liubymenko Volodymyr Mykolaiovych. *Personal archival funds of scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine at the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: a guide*, Kyiv [in Ukrainian].
- Zolotariova, O. K., & Oliinyk, T. L. (2017). Liubymenko Volodymyr Mykolaiovych [Lyubimenko Volodymyr Mykolayovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*, Kyiv, 18, 296–297 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 25.09.2022 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)